

Ocjene i prikazi

Izložba „Valpovština u vrtlogu Drugog svjetskog rata (Pogled na Drugi svjetski rat 66 godina poslije)“, Muzej Valpovštine, Valpovo, studeni 2011. – lipanj 2012.

Dana 23. studenog 2011. godine, u Muzeju Valpovštine, smještenom u dvorcu Normann-Prandau u centru grada Valpova, otvorena je izložba pod nazivom „Valpovština u vrtlogu Drugog svjetskog rata (Pogled na Drugi svjetski rat 66 godina poslije)“. Izložba sadrži preko 80 postera s fotografijama i člancima i preko 800 naslova iz glasila *Hrvatski list*, novina koje su izlazile u Osijeku od 1941. do 1945. godine. Od članaka iz *Hrvatskog lista* namjerno su odabrani uglavnom oni koji govore o svakodnevnom životu stanovnika Valpovštine. Posjetitelji tako mogu steći dojam o tome kako se odvijao svakodnevni život u malom slavonskom gradiću, koji baš i nije bio zahvaćen ratnim zbivanjima, ali je rat itekako utjecao na njegove stanovnike, bilo preko njihovog sudjelovanja na dalekim frontama ili zbog neimaštine nekih osnovnih živežnih namirnica kako bi se zadovoljile potrebe vojske na ratištu. Kao što je navela Marijana Paušak, autorica kataloga izdanog povodom izložbe, cilj izložbe nije nikakvo prekrajanje ili mijenjanje povijesti nego prezentacija života običnih Slavonaca, stanovnika Valpova i Valpovštine, tijekom burnih ratnih godina. Posjetitelji će imati prilike obići postav do lipnja 2012. godine.

Izložba je postavljena u dvije prostorije, po čemu bi se ugrubo mogla podijeliti u onu „mirnodopsku“ i onu „ratnu“. U prvoj prostoriji nalaze se izložci uglavnom vezani uz svakodnevni život stanovnika, a u susjednoj vijesti s fronte 1945. godine, podaci o sudionicima i poginulima u redovima partizana i ustaša, te pojedini primjerci oružja korištenog u borbama.

Novinski članci iz *Hrvatskog lista* izloženi su kronološkim redom na zidnim panoima, dok se ispod njih nalaze razni originalni dokumenti i predmeti u staklenim vitrinama. Novinski članci uglavnom su vezani uz zbivanja s područja Valpovštine, ali su ponegdje ubačeni i naslovi vijesti koje su imale šire značenje, kako bi se stekao uvid u događaje koji su se zbivali paralelno s lokalnim napisima. Tako se na početku izložbe mogu uočiti članci o proslavama stanovnika Belišća i obližnjeg sela Habjanovci, "oduševljenih" osnutkom Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. godine. Pojavljuju se i vijesti poput održavanja nogometne utakmice u Valpovu 29. travnja, kao i smotre konja i kola 15. svibnja. Međutim, ubrzo se pojavljuju i vijesti koje odaju planove vrha NDH o diskriminaciji (i kasnijem istrijebljenju) Židova. Tako se 5. srpnja u članku pojavljuje izvještaj o akciji rušenja neprikladnih zgrada, gdje se neizravno mislilo, među ostalim, i na valpovačku sinagogu. Upečatljiv izložak vezan uz jest sačuvani ulomak mramorne ploče sa sinagoge, srušene 1941. godine. Osim

dijela kamenog natpisa, od sinagoge je ostalo sačuvano i nekoliko crijepova, koji su također izloženi. Iznad kamenog ulomka na panou je priložena slika razglednice na kojoj se može vidjeti pročelje sinagoge prije rušenja, što je jedina sačuvana fotografija sa prikazom valpovačke sinagoge. Pred kraj 1941. godine pojavljuju se vijesti poput one o najezdi bizamskih štakora kod Petrijevacu 21. listopada. Krajem te godine po prvi puta se u novostima spominju partizani (pod nazivom "komunistički banditi"), što je bilo povezano uz pogibiju dvojice Petrijevcana-domobrana u Bosni. Unutar staklenih vitrina izloženi su originalni dokumenti, poput izvještaja o rasnoj pripadnosti pojedinaca u kotaru Valpovo, dopisa Školske kotarske oblasti Valpovo školama o obvezi popisa rasne pripadnosti zaposlenika od 10. lipnja, dopis iz Zagreba od strane Ministarstva Bogoštovije i nastave o obvezi postavljanja slike Ante Pavelića, dopis o registriranju "nepoćudnih knjiga" u Valpovu kao odgovor na "Obavjest o izlučivanju nepoćudnih knjiga" od 16. listopada, iskaz o stanju školskog vrta u Šagu od 29. kolovoza i ostalo.

Godina 1942. započela je o novostima iz Valpova vezanima uz opći pregled rođenih i umrlih prethodne godine, ali i o tome kako su protekle novogodišnje proslave. Od sportskih zbivanja, u novinama je istaknuta vijest da su početkom siječnja stolnotenisači iz Belišća ostvarili značajne rezultate na natjecanju za „Slavonski pehar“ u Osijeku. Krajem siječnja i početkom veljače izašlo je nekoliko članaka o uspješno izvršenim akcijama sakupljanja potrepština za

domobranske jedinice, i to u Valpovu 21. siječnja i 14. veljače i u Petrijevcima 4. veljače. Što se tiče kulturnog života, u Belišću je 13. siječnja bila održana kazališna predstava „Neduzni zavodnik“, u Valpovu 1. veljače održana je predstava s kazališnim glumcima iz Osijeka, u Petrijevcima 20. veljače predstava „Charleyeva tetka“, dok je u Belišću 3. veljače uz prigodnu zabavu održan izbor za „miss Belišća“ 1942. godine. Kraj zime obilježila je poplava između sela Brođanaca i Habjanovaca uslijed otapanja snijega. Dana 12. travnja izašli su članci u novinama o proslavi prve godišnjice osnutka NDH u Valpovu i Belišću. U Valpovu je bio održan svečan program koji je završio održavanjem mise na tribini i poslije toga mimohodom. U Belišću, program proslave započeo je sadnjom tri lipe u spomen na poginule domobrane, održana je misa i prigodni govori općinskih poglavara. Najvažniji događaj koji je obilježio Valpovo 1942. godine bila je smrt grofa Rudolfa Normanna, pripadnika vlastelinske obitelji Normann (21. svibnja) u 85. godini života. Dana 26. svibnja u *Hrvatskom listu* izašao je poduži novinski napis u kojem je izvješteno o održanoj misi zadušnici kojoj je prisustvovalo 22 svećenika, nakon koje je posmrtna povorka ispratila tijelo pokojnika u kapelicu sv. Roka. U ostatku godine, novinski tekstovi uglavnom su se odnosili na svakodnevni život, poput ljetne suše, slabog uroda krumpira i kukuruza (18. rujna) ili rekordne berbe grožđa. Materijal izložen u staklenoj vitrini sadrži razna literarna izdanja izašla u periodu 1941-1945., poput primjerka časopisa *Der Adler*, jednog sveska

Hrvatske enciklopedije, dokumenata vezanih uz rad pjevačkog društva „Matija Petar Katančić“ iz Valpova, zbirke kutija za cigarete (vezano uz vijest visoke potrošnje duhanskih proizvoda i nestašice istih u Valpovu travnja 1942. godine) i ostalo.

Najznačajnija vijest vezana za prvu polovinu 1943. godine objavljena je 30. ožujka, kada je Belišće dobilo razglasni uređaj. Povodom toga bila je održana prigodna svečanost. Dana 6. travnja u *Hrvatskom listu* bila je objavljena vijest o posjetu Belišću ministra unutarnjih poslova NDH, Ante Nikšića, koji je u dvorani Radničkog doma održao govor radnicima. Narednih mjeseci izlazile su vijesti vezane pretežito uz svakodnevni život mještana. Neke od njih su sadnja drvoreda u Valpovu 8. travnja, proslava dvogodišnjice postojanja NDH u Valpovu 12. travnja, izbijanje velikog požara u Ivanovcima 20. svibnja, vijesti vezane uz uspješnu žetvu i vršidbu tijekom ljeta 1943. godine i ostalo. Jedna od posljednjih vijesti vezana uz Valpovštinu u 1943. godini je novinski članak o početku pročišćenja korita rijeke Karašice u Valpovu od 22. prosinca. U vitrini je bilo izloženo nekoliko vjenčanih listova, razglednica i fotografija iz 1943., novčanice kune u raznim iznosima i ostalo.

Od 1944. godine *Hrvatski list* je zbog nestašice papira izlazio na manjem broju stranica, pa je tako primjetan i manji broj vijesti vezanih uz Valpovštinu. Prva vijest pojavila se 2. siječnja, a u njoj se izvještava o otvaranju razglasne postaje u Valpovu. U članku od 20. ožujka čitatelje se upozorava da se u okolici Belišća pojavila se skupina krijumčara

koji umjesto soli stanovništvu prodaju umjetno gnojivo, zbog čega je veći dio konzumenata obolio. Neke od vijesti iz ovog razdoblja odnosne se na izvještaj o nogometnoj utakmici u Valpovu između NK „Tomislav“ i predstavnštva njemačkih oružanih snaga (26. siječnja) ili na lov na zečeve koji je organiziralo valpovačko lovačko društvo kako bi obilježilo kraj lovne sezone (5. veljače). Jedna od važnijih vijesti za Valpovo bila je objavljena 6. ožujka, a izvjestila je građane o smrti Pavice Pintarić, supruge dugogodišnjeg valpovačkog gradonačelnika i javnog radnika. Objavljene su vijesti o održavanju proslave treće godišnjice formiranja NDH 11. i 14. travnja u Valpovu, odnosno u Belišću. Od polovine 1944. godine i u Valpovštini se počeo osjećati rat. Članak od 2. svibnja svjedoči o bombardiranju angloameričke avijacije u okolini Valpova koje je bilo izvršeno 30. travnja. Posebno zanimljiv članak vezan uz 1944. godinu objavljen je 24. rujna i bio je posvećen sablasti tzv. Bijele gospe koja se navodno u nekoliko navrata pojavljivala u valpovačkom dvorcu 1835. godine.

U drugoj prostoriji izložbe nastavljaju se članci iz *Hrvatskog lista* vezani uz 1945. godinu. Uglavnom više nema vijesti vezanih uz svakodnevicu, već su sve rubrike pretežito popunjene ratnim zbivanjima. Dana 14. travnja jedinice Jugoslavenske armije oslobodile su Osijek i Valpovštinu, a tada je ujedno izašao i posljednji broj *Hrvatskog lista*. Dalje se na niz novinskih članaka *Hrvatskog lista* nastavljaju članci iz *Glasa Slavonije*, čija je redakcija od 1. svibnja bila smještena u onoj *Hrvatskog lista*.

Na panou je izloženo nekoliko članaka iz *Glasa Slavonije* koji su bili vezani uz Valpovštinu, a izašli su do 18. svibnja. Tako je u nizu proslava kapitulacije nacističke Njemačke po slavonskim gradovima izdvojen i dio članka koji se odnosi na proslavu u Valpovu. U izdanju *Glasa Slavonije* od 18. svibnja izašao je članak posvećen Belišću, u kojem se izvijestilo o poslijeratnoj obnovi grada, te kako su belišćanski radnici u povodu 53. rođendana uputili Titu prigodan poklon. Bila je objavljena i fotografija belišćanskog udarnika Drage Lenharta na radnom mjestu. Izložbeni prostor ispunjen je primjercima oružja koje su koristile zaraćene strane, poput mašinskog pištolja Špagin-PPS-41 iz SSSR-a ili mitraljeza Fiat-Ravelli iz 1935. godine, kao i ostalog vojničkog pribora, poput pljoski ili kutija za hranu. Jedan dio panoa posvećen je žrtvama fašizma i borcima Narodnooslobodilačke vojske iz Valpovšine. Ovaj materijal preuzet je iz starog postava Muzeja Valpovštine – odjel NOB-a, a sastoji se od popisa poginulih boraca i žrtava fašizma na kojemu su o svakome prikazani kratki biografski podaci. Mnogi od ovih ljudi poginuli su na prostoru od Drvara do svojeg rodnog kraja ili stradali u logorima Jasenovac ili Lepoglava. Uz popise se nalaze i sačuvane fotografije nekih boraca. U staklenim vitrinama su izloženi originalni dokumenti, poput partizanskog poziva domobranima na predaju iz 1944. godine, primjeraka partizanskih glasila *Glasa Slavonije*, *Naše borbe* i *Vijesti* iz 1943. godine, popisa osoba od kojih je NOVJ preuzela razne pokretne 1945. godine i ostalo.

Izložba “Valpovština u vrtlogu Drugog svjetskog rata (Pogled na Drugi svjetski rat 66 godina poslije)” vrijedan je doprinos razvoju lokalne historije koji se potrudio dati što trezveniji i objektivniji pogled na utjecaj i odjeke rata u na stanovništvo jednog slavonskog gradića i njegove okoline, temeljen na uvidu u originalne dokumente i svakodnevnne potrepeštine. Ova izložba pozitivan je primjer truda uloženog u popularizaciju lokalne historije i poticaj ostalim zavičajnim i regionalnim muzejima da se posvete istom zadatku.

Goran Korov

Wolfgang Schivelbusch, Povijest putovanja željeznicom: o industrijalizaciji prostora i vremena u 19. stoljeću, Zagreb: Naklada Ljevak, 2010., 265 str.

Wolfgang Schivelbusch svoju je *Povijest putovanja željeznicom* napisao davne 1977. godine i objavio u Njemačkoj. Radi se o tekstu napisanom jednostavnim i bogatim stilom, uz rigorozno pridržavanje znanstvene metodologije, koji hrvatskom čitateljstvu dolazi u izdanju Naklade Ljevak. U slučaju ove knjige jednostavan bi inicijalni zaključak bio da se radi o klasičnoj gospodarskoj povijesti, studiji o izgradnji željeznica, o postupnoj spoznaji svih prednosti tog načina prometovanja i širenju mreža željeznica do te razine da je cijela Europa do kraja 19. stoljeća bila pokrivena prometnim željeznim kosturom. No, Schivelbusch nije istraživao samo jednostavno mjerljive podatke o razvoju, mehanizaciji

i modernizaciji. U svojem je radu proučio i odnose društva i pojedinca prema željeznici, ispisujući time kulturnu povijest putovanja i korištenja vlakova. Industrijalizacija prostora i vremena koju navodi u podnaslovu njegova je formula kojom označava promjene u društvenom shvaćanju svijeta. Okolina je postala povezanimom, udaljena su mjesta postala dostupnijima, a čovjek 19. stoljeća koji je bio usmjeren prema općem napretku doživio je razvoj željeznice kao garanciju pozitivnog učinka industrijalizacije.

Schivelbusch je ustvrdio da je posebna vrsta jedinstva željezničkog stroja – strojnog ansambla – odredila posebne društvene karakteristike željeznice. Taj se promet razvio u stoljeću koje je obilježeno *laissez-faire* ekonomijom u kojoj su privatni interesi nadređeni općim potrebama, a jedna od osnova za razvoj gospodarstva je poduzetnički elan i napor. Željeznički strojni ansambl je preokrenuo tu predodžbu o konkurentnosti koja je prirodna u svim sferama života. Stroj je funkcionirao na poseban način, kao mehaničko jedinstvo koje je potrebno koordinirati s drugim strojevima, prugama se trebalo isto tako upravljati s obzirom na šire interese. Tehnika je u prvoj polovici stoljeća odredila napuštanje principa liberalnog kapitalizma i stvorila velik broj kompanija koje su same bile zadužene za upravljanje pojedinim prugama. Kako zaključuje Schivelbusch, „tako će se strojno jedinstvo, koje karakterizira željeznicu, i ovdje institucionalno etablirati spram otpora ekonomskog mišljenja onog vremena, koje se temeljilo na principu konkurencije“ (str. 40).

Utjecaj željeznice u 19. stoljeću često se opisivao kao postupni proces koji uništava prostor i vrijeme. Prostor je dotada išao ukorak s načinima prometovanja, jahanjem ili vožnjom u kočijama. Međutim, u novom svijetu mehanizacije prostor se morao prilagoditi stroju, a efikasnijim putovanjem nestaje lokalno vrijeme i lokalni identitet uspavanog krajolika. Stvara se posebno „željezničko vrijeme“ koje je proizvod kompanijskih potreba za ujednačenim voznim redovima i uređenim prometom.

Predodžba ideologa društva s početka 19. stoljeća bila je da će razvoj željeznice „poticati osjećaj i navike jednakosti i slobode“ (str. 84). Schivelbusch pokazuje da je podjela putnika u razrede poticala upravo suprotne tendencije, a i unutar kupea (koji je posve izdvojen od ostatka putnika) postoje jasne mogućnosti putničkog otuđenja ili osjećaja opasnosti: „inspirativan za maštu 19. stoljeća, kupe postaje novim poprištem zločina, koji se događa a da ga putnici u susjednom kupeu niti čuju niti vide“ (str. 94). Kupe, kao instrument klasne diferencijacije, bio je upravo jedna od velikih razlika između europskog i američkog sustava, a američki je sustav dodatno vrijednosno obojan svojom nacionalnom odrednicom pronositelja civilizacijskih i kolonizacijskih nazora na „divlji“ zapad.

Autor je željeznicu i vlak u svojoj knjizi definirao kao jedan od velikih civilizirajućih projekata Europe 19. stoljeća. Naravno, ne u već spomenutom američkom smislu, nego u smislu spoznaje svijeta oko sebe i doživljaja prostora. Industrijalizacija prostora i vremena značila je bliži odnos sa strojem i

mehanikom. Učenje putnika na suživot s nečim što je pokretala snažna neživa sila, kao i upoznavanje s fenomenima tada nepoznatim građanskom društvu. Pod tim se misli na iskustva putovanja na gradsku periferiju, gdje su kolodvori bili smješteni. Srednjovjekovni urbani plan ustupao je mjesto geometrijskom odnosu ulica i pruge, a gradovi su tijekom 19. stoljeća napuštali svoje korijene i upoznavali moderno uređenje. Upravo tada su se dogodila razna premještanja gradskih središta iz malog i zaštićenog srednjovjekovnog „starog grada“ koji je utočište viših klasa, u „novi grad“ koji se vodio posve novim industrijskim i egalitarnijim parametrima razvoja – kao što je slučaj i u Zagrebu.

Wolfgang Schivelbusch ovim djelom nije napisao tek jednu u nizu povijesti željeznica koje svoje historiografske do-sege mjere što detaljnijim i iscrpnijim opisima pružnih trasa ili opisima sve novijih i novijih modela lokomotiva. S druge strane, postoje povijesti željeznica koje zalaze u biografske vode pa pričaju životne priče pionira ove prometne grane, u klasičnim narativima o hrabrim poduzetnicima koji su svoja bogatstva stavljali na kocku samo da bi na kraju stotruko zaradili. Naposljetku, ovo nije povijest tehnološkog razvoja, iako je dosta prostora posvećeno ideji stroja. Schivelbusch je tek naoko sastavio im-personalnu povijest u kojoj je „glavni junak“ parni stroj ili mreža pruga: on je napisao tekst o upoznavanju čovjeka i željeznice koje je trajalo jedno stoljeće – ovo je povijest suvremenika željezničkog doba, putnika i mislioca.

Tomislav Brandolica

Božidar Mikulčić, *Njemačko ratno zrakoplovstvo 1933-1945 – uspon i pad*, Bap d.o.o., Zagreb, 2010., 168 str.

Povijest ratnog zrakoplovstva Hitlerove Njemačke – Luftwaffe vjerojatno je jedna od najomiljenijih tema vojnih povjesničara i svih zaljubljenika u vojnu tehniku. Njegov razvoj, uloga u početnim brzim pobjedama, te u konačnom porazu Njemačke unatoč svim izumima koji su trebali preokrenuti tijek rata, opisani su u stotinama knjiga koje se bave ovom tematikom. Većina ovih dijela koja pokrivaju teme od izgleda i tehničkih sposobnosti pojedinog zrakoplova, preko ratnog puta određene postrojbe ili letačkog asa, do ustroja Luftwaffea, dostupni su hrvatskoj publici uglavnom na engleskom jeziku. Stoga posebno veseli pojava knjige koja pokriva ovu temu na hrvatskom jeziku.

Autor Božidar Mikulčić, profesor povijesti i češkog jezika, ovom knjigom daje jako dobar prikaz ove često obrađivane teme kompilirajući dostupnu literaturu. Korištena literatura dobro je poznata svim zaljubljenicima u ratno zrakoplovstvo (Squadron i Osprey publikacije, itd.). Cilj autora je prikazati razvojni put Luftwaffea, od prvih uspjeha do konačnog poraza, kroz strateške odluke, te tehnički razvoj uvjetovan situacijom na terenu i nedostatkom sirovina.

Knjiga obuhvaća 168 strana te je podijeljena u 25 poglavlja. Sva poglavlja su koncipirana na sličan način. Autor polazi od prikaza stanja na pojedinim bojištima, stavljajući naglasak na najznačajnije zračne bitke te uloge pojedinih jedinica i osoba u njima. Uvodna poglavlja (2.

– 4.) pokrivaju uspon, ustroj, letačko osoblje i tehničku opremljenost. U ovom dijelu objašnjeni su nazivi pojedinih postrojbi te funkcija u različitim jedinicama, što olakšava daljnje upoznavanje sa materijom. Prikaz ratnih operacija počinje korištenjem njemačkog zrakoplovstva u španjolskom građanskom ratu (5.). Daljnja poglavlja (6. – 21.) kronološki slijede operacije od napada na Poljsku 1939. do kraja rata 1945. godine. Najdetaljnije je obrađena uloga njemačkog zrakoplovstva na najznačajnijim zračnim ratištima, tj. u bitci za Britaniju, napadu na SSSR te daljnjem razvoju stanja na istoku, kada Sovjeti uspostavljaju ravnotežu kako u zraku, tako i na kopnu i postupno lome Hitlerove snage, te u borbama nad Njemačkom. Završna poglavlja (22. – 24.) pokrivaju zadnje ratne operacije, savezničke zrakoplove u njemačkim postrojbama te tajna oružja koja u većini slučajeva nisu odmakla dalje od nacrti, ali i danas zanimaju maketare, vojne povjesničare i ljubitelje teorija „što bi bilo, kad bi bilo“. U zaključku autor kratko sažima razvojni put njemačkog zrakoplovstva, naglasivši problem nedostatka goriva, te predstavlja najpoznatije njemačke zračne asove poput Ericha Hartmana, čije 352 zračne pobjede vjerojatno nitko neće nadmašiti. Na kraju autor donosi popis literature te fotografije njemačkih zrakoplova, od najpoznatijeg lovca Me 109, bombardera He 111 i slavnog Ju 87 Stuka, do prvog korištenog mlaznog lovca Me 262 i eksperimentalnih projekata poput Go229 i Ba 349 Natter. Prikazane su i fotografije najpoznatijih pilota i

zapovjednika, poput Adolfa Gallanda, Ericha Hartmana, Hansa Joachima Marseillea i drugih.

Zanimljivo je pročitati izdavačev predgovor koji govori o novom pristupu ovoj tematici. Iako tu zapravo nema nekog novog pristupa, to ne umanjuje vrijednost posla koji je odradio Božidar Mikuličić. Podatke koje autor donosi i kojima prikazuje razvojni put Luftwaffea zna svaki malo bolje upućeni poznavatelj tematike. Činjenica da su megalomanski planovi u kombinaciji sa nedostatkom sirovina te jačanjem zračnih snaga saveznika, te kvalitetnog kadra što je rat kasnije odmicao, doveli do konačnog sloma nije nešto što je autor otkrio.

S obzirom da je knjiga kompilacija dosadašnje literature, bit će najzanimljivija osobama koje se po prvi put susreću sa ovom temom. Ovo je jako dobra „početnica“ koja će svojim jednostavnim pristupom sigurno zainteresirati dosta čitatelja za ovu tematiku. Svesti jednu ovako opširnu temu na 120 stranica teksta, a da se ne ispusti ništa bitno, izniman je pothvat. Iako su neke teme kratko opisane, vjerojatno zbog zadanih okvira knjige, cilj je postignut. Pred čitateljem stoji kvalitetan i razumljiv prikaz razvojnog puta Luftwaffea, sa osvrtom na tehnička dostignuća i taktička rješenja koja su dovela do brzog uspona, ali i teškog sloma Hitlerovog zrakoplovstva.

Vedran Runjić